

CONSIDERAȚII PE MARGINEA IDENTIFICĂRII „PROCURATORILOR” DIN ACTELE MEDIEVALE ȘI PREMODERNE DIN TRANSILVANIA

Susana Andea*

Abstract: *The documents relating to medieval and pre-modern Transylvania indicate the existence and perpetuation from antiquity of a judicial practice of representation at trials by means of „proxies” (procuratores) designated by the authorization letter (litterae procuratorie). The term procurator was used in parallel with its synonym meaning lawyer (advocatus), being preferred and used with a much higher frequency. The nomination of someone as proxy/assignee was initially witnessed by the places of authentication, later secular institutions get priority. Noblemen frequently appointed educated, specialized, professional people in this position. Initially in small numbers, they come to constitute a social category during the time of the Principality, in numerical and material ascension both at the level of counties and seats and at the urban level. The other large category of legal proxies was occasionally constituted, depending on the circumstances, from family members and their relatives, supplemented by servants, familiars, local rulers, bailiffs, or village judges, sometimes even by serfs living on the estates, by exception.*

Keywords: Transylvania, judicial praxis, proxy, lawyer, authorization letter

Cercetarea sumară a actelor medievale referitoare la Transilvania editate în colecția națională *Documenta Romaniae Historica, series C. Transilvania*¹, ca și a altor colecții mai vechi² sau mai noi³, precum și a celor din perioada premodernă a Principatului transilvănean dezvăluie utilizarea relativ frecventă a termenului de

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: eandea@yahoo.co.uk; <https://orcid.org/0009-0004-3257-9659>

¹ Inițial, colecția a fost tipărită sub numele *Documente privind Istoria României (DIR), veacul XI, XII și XIII, vol. I – II, Veacul XIV, vol. I-IV*, București, Edit. Academiei Române, 1951-1955. Din anul 1977 seria de documente își schimbă numele în *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania*, vol. X-XVII, București, Edit. Academiei Române, 1977- 2020 [Infra: DRH, C.].

² Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1890; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III-VI, Hermannstadt, editori: Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, București, 1902-1981 [Infra: Ub.].

³ *Documente medievale bănățene, 1440-1653*, editor Costin Feneșan, Timișoara, 1981; *Erdély okmánytár*, vol. I-V, 1023-1389, editori: Jakó Zsigmond, Hegyi Géza, W. Kovács András, Budapest, 1997-2021; *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, vol. II, 1430-1470, Ediție și note de Livia Magina, Adrian Magina, Cluj-Napoca, 2014 [Infra: Magina, Tm, II]; *Acte și Documente privitoare la părțile de jos ale Regatului Ungar, 1500-1552*, culese și editate de Adrian Magina, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2020. [Infra: Acta et doc ...].

litterae procuratorie cu sensul binecunoscut de scrisoare de împuternicire⁴. Utilizarea termenului de împuternicit (*procurator*), adică a celui desemnat printr-un act să reprezinte pe cineva, poate fi regăsită în diferite chestiuni juridice, de familie, dar și în relațiile politice interne sau externe, când, spre exemplu, împuternicitul ia locul regelui, voievodului, principelui etc., cu drepturi depline, făcându-se purtătorul de cuvânt și apărătorul intereselor acestuia. În astfel de situații, cel împuternicit primește un act oficial numit în epocă *litterae credencionales*⁵, *litterae credentiales*⁶.

Apelul la procuratori/avocați pentru diferite faze procesuale a fost uzitat deja în Imperiul roman. Cunoscutul codex iustinian, *Corpus Juris Civilis*, cuprinde, printre altele, și reglementări referitoare la împuternicirea acuzatorului (*de procuratore actoris*), ca și alte precizări referitoare la acest împuternicit sau avocat. Desigur că din dreptul roman, așa cum s-a întâmplat frecvent, diverse instituții și practici judiciare au trecut și au fost preluate în practicile juridice ale diferitelor state. Elementele de drept roman⁷ se regăsesc firesc și în practica judiciară din regatul maghiar, fiind consemnate de altfel în actele de epocă.

Cercetarea noastră are în vedere doar utilizarea termenului de *litterae procuratorie* și de *procurator* în spațiul juridic și judiciar, unde actul dovedește împuternicirea cuiva ca și procurator, respectiv, reprezentant cu puteri depline pentru a apăra interesele cuiva⁸. Terminologia actelor medievale utilizează concomitent cu termenul de *procurator*, cu accepțiunea de împuternicit și pe cel de *advocatus*⁹, cu accepțiunea de apărător în diferite cauze aflate în derulare în fața unei instanțe de judecată. În mod frecvent, în epoca medievală și premodernă s-a folosit termenul de *procurator*, în timp ce termenul de *advocatus* se regăsește îndeosebi în actele emise de personalul ecleziastic. Este cunoscut faptul că în evul mediu nu a funcționat o delimitare precisă între cauzele ce țin de dreptul civil și cel penal, aceasta fiind sesizabilă doar mai târziu. Cu mici excepții, reprezentarea părților la judecățile cauzelor civile s-a făcut prin împuterniciți, respectiv, procuratori, în timp ce în cazul pricinilor criminale prezența făptuitorilor a fost una

⁴ Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Arpád és a vegyesházi királyok alatt*, Budapest, 1899.

⁵ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VIII (1607-1613) editor Andrei Veres, București, 1935, nr. 116; Susana Andea, *Relații între Țările Române. Scriere și oralitate*, în vol. *Nicolae Edroiu. Cel care a trecut făcând bine*, vol. îngrijit de: arhim. Macarie Motogna, Mihai Florin Hasan, Victor Vizauer, Cluj-Napoca, 2019, p. 62-69.

⁶ Magyar Oszágos Levéltár, DL 62 754; DRH, D, I, 1222-1456, editori: Șt. Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, nr. 102.

⁷ Bónis György, *Középkori jogunk elemei: romai jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, 1972; Idem, *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat és Közép-Európában*, Budapest, 1972.

⁸ *Glosar de latină medievală a documentelor care ilustrează istoria Transilvaniei, Moldovei și Munteniei*, vol. I, lit. A-C, coord. Aurel Răduțiu, Vasile Rus, autori: Susana Andea, Adinel Ciprian Dincă, Lidia Gross, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Vasile Rus, Beatrice Tătaru, Edit. Academiei Române, București, 2010, p. 66.

⁹ *Ibidem*, p. 66.

personală și arareori prin împuterniciți, mai degrabă prin apărători. Sunt cunoscute în epocă scrisorile de împuternicire (*litterae procuratorie*) prin care este desemnat cineva ca și împuternicit (*procurator*), dar nu cunoaștem actele (*litterae advocatoriae*) sau sunt foarte puține cele prin care cineva este denumit ca și avocat, (*advocatus*) apărător.

Interogarea referitoare la cine avea competența de a emite un astfel de act de împuternicire *litterae procuratorie* își găsește răspunsuri diferite de la o perioadă la alta. Întocmit la solicitarea părților implicate într-un litigiu, pârât, acuzat (*in causam attractus*) sau prescurtat (*incattus*) și pârâș, acuzator, învinuitor (*actor, accusator, causidicus*), emiterea lui era condiționată de îndeplinirea unor cerințe de către instituția emitentă, între care cea mai importantă era dreptul de a avea sigiliu recunoscut oficial. În aceste împrejurări mediul ecleziastic reprezentat prin locurile de adevărire (capitul, convent) a fost cel mai solicitat, la care, ce-i drept mai rar, și în situații mai speciale, au emis astfel de acte și arhidiaconii, episcopii, arhiepiscopii¹⁰. De departe, în evul mediu locurile de adevărire au avut prioritate în acest domeniu, dispunând atât de personalul instruit în arta scrierii, cât și de instrumentul care valida actul, pecetea și, desigur, deloc de neglijat, și autoritatea morală. De altfel, cunoscutul Registrul de la Oradea¹¹, al Capitulului din Oradea, menționează prezența împuterniciților părților (procuratorilor) în diferitele faze ale judecăților desfășurate (1216). Actele papale, în general, dar și cele cu referire la Transilvania utilizează termenul de procurator (1232)¹², la fel ca și Capitlul din Alba Iulia (1295)¹³. Conventul din Dealul Orăzii¹⁴ a fost cunoscut, de asemenea, pentru activitatea intensă de emitent de acte la fel cum, ceva mai târziu, Conventul din Cluj-Mănăstur¹⁵ consemna frecvent existența declarațiilor de împuternicire. Aici, similar altor locuri de adevărire, se consemna într-un registru (*in registro*) sub formă de rezumat solicitarea înaintată prin care erau desemnați procuratorul sau procuratorii. Protocoalele Capitlului din Alba Iulia¹⁶ ilustrează o

¹⁰ Adinel Dincă, *Documente și scrisori ale episcopilor Transilvaniei (sec. XIII-XVI)*, în vol. *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, editori: Susana Andea, Avram Andea, Livia Magina, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2015, p. 47-108. [Infra: *Scris și societate...*]

¹¹ *Registrum Varadiense*, editori Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borovszki, Budapest, 1903, p. 190, 212; *Documente privind istoria României, veacul XI, XII, și XIII, C. Transilvania*, vol. I (1075-1250) București, 1951 [Infra: DIR, I/1], p. 67, 82.

¹² DIR, C., I/1, p. 259

¹³ DIR, C., XIII/2, p. 415.

¹⁴ Lidia Gross, *Medieval Places of Authentication in Transylvanian from 13th to 16 Century. The Premonstratensian Convent of Dealul Orăzii*, în vol. *Between Public and Private. Writing praxis in Transylvania during the XIII-XVII Centuries*, coord. Susana Andea, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, p. 21-76 [Infra: *Between Public and Private ...*].

¹⁵ *A Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, I-II (1289-1556)*, editor Jakó Zsigmond, Budapest, 1990 [Infra: *A Kolozsmonostori ...*].

¹⁶ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1222-1599*, editori: Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006; *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1600-1613*, editor Gálfi Emőke, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016.

realitate oarecum diferită din acest punct de vedere. Practica obișnuită impunea prezența personală a celui care nominaliza pe viitorii reprezentanți ai săi în diferitele cauze. Totuși nu întotdeauna acest lucru a fost respectat, uneori fiind menționate situații în care oamenii locului de adeverire se deplasează la casa solicitantului. De exemplu, la 1490¹⁷ era invocată starea precară a femeii, ca și urgența unor nevoi (*propter mulieribus fragilitatem ac ardua sua negotia*). Alte situații, incluse tot la categoria de excepție, mai puțin legale, au fost acelea prin care se înregistrează de către conventul din Cluj-Mănăstur solicitarea de nominalizare a împuterniciților, fără ca numele acestora să fie precizate, urmând să se înscrie ulterior¹⁸ constituind un fel de împuternicire în alb.

În privința documentelor de acest gen emise de persoane laice cu autoritate publică, pe primul loc se situează actele emise în numele regelui de către cancelaria regală, apoi de palatin, judele curții regale. La întrebarea dacă și de când voievodul Transilvaniei, respectiv, vicevoievodul emiteau astfel de acte, răspunsul este mai dificil de dat cu exactitate. Primele mențiuni certe le avem de la începutul secolului al XIV-lea, respectiv, din anul 1329¹⁹, apoi din 1337²⁰, când ambele părți aflate în fața Capitlului din Alba Iulia se prezintă cu scrisori de împuternicire date de Toma, voievodul Transilvaniei. Primele mențiuni cunoscute pentru scrisori de împuternicire date de vicevoievod sunt, la fel, din secolul al XIV-lea, respectiv, din anul 1338²¹, când este pomenit Petru, vicevoievodul ca emitent al actelor înfățișate în fața conventului din Dealul Orășii. Desigur că nu excludem posibilitatea ca astfel de acte să fi fost emise poate chiar la sfârșitul secolului al XIII-lea, dar ele nu ni s-au păstrat²², având o valoare temporară. Judecăți desfășurate în fața voievodului la 1274²³ menționează prezența procuratorilor părților, fără a specifica actul în temeiul căruia aceștia au reprezentat părțile. Din secolul al XIV-lea datează și prima mențiune a unei scrisori de împuternicire dată de Toma, comitele secuilor, respectiv 1319²⁴. Avem mențiuni despre scrisori de împuternicire emise de către comitele comitatului Turda, împreună cu cei doi juzi ai nobililor la 1338²⁵, informații care sugerează începutul unei practici scripturistice cu valoare juridică la nivelul conducerii structurilor comitatense. Se pare că în secolul al XV-lea frecvent autoritățile comitatelor prin intermediul notarului adeveresc asemenea acte de împuternicire²⁶.

¹⁷ A *Kolozsmonostori* ..., II, nr. 2710.

¹⁸ A *Kolozsmonostori* ..., II, nr. 2687, 4062.

¹⁹ DIR, C, XIV/2, nr. 548.

²⁰ DIR, C, XIV/3, nr. 344.

²¹ DIR, C, XIV/4, nr. 373.

²² Hajnik Imre, *op. cit.*, p.182; Timon Ákos, *Magyar Alkotmány és jogtörténet*, Budapest, 1919, p. 479.

²³ DIR, C, XIII/2, p. 170.

²⁴ DIR, C, XIV/1, nr. 381.

²⁵ DIR, C, XIV/4, nr. 373.

²⁶ DL 74 002, 1423 XII 15, Apahida, comitatul Cluj.

În od cert orașele Sibiu, Brașov, Cluj, Bistrița, etc. au emis și ele astfel de scrisori de împuternicire. Evident că notarii orașelor²⁷ au fost principalii emitenți ai acestui tip de act cu valoare juridică. În privința acestora au fost unele discuții contradictorii, generate de spațiul în care au avut valabilitate astfel de acte. Desigur că atât timp cât au deținut pecete autentică valabilitatea acestora nu poate fi pusă în discuție. Avându-se în vedere organizarea lor specifică, actele emise de autoritățile urbane au fost folosite în marea lor majoritate în interiorul acestor structuri. Așezările cu statut de târg (*oppidum*) primesc mai târziu astfel de competențe legate de dreptul la avea pecete autentică, adică legală, deci și emiterea unor astfel de acte de împuternicire este ceva mai târzie. O parcurgere a actelor indică o preferință mai mare pentru prezentarea personală la judecățile derulate în fața scaunelor de judecată, decât apelul la împuterniciți, cel puțin în spațiul urban, unde nu se pune problema deplasărilor la distanțe mari. Rareori, aici, se fac referințe la scrisorile de împuternicire. Dacă în cazul autorităților comitatense putem vorbi de un anumit stilionar al acestor acte, același lucru îl putem spune și despre actele notariale de împuternicire, care au propria formulă, apropiată variantei utilizate de forurile ecleziastice²⁸ cu precizări exacte și meticuloase referitoare la multiplele competențe atribuite. Un exemplu în acest sens poate fi aflat în actul din 1448 aprilie 8, Sibiu²⁹, al notarului Urban Petri, care, alături de martorii (*testes*) chemați să asiste, confirmă că așezările Criș, Meșendorf și Cloașterf și-au numit procuratori (*fecerunt, constituerunt, creaverunt et solemniter ordinauerunt suos veros, certos, legitimos et indubitatos procuratores, actores et negotiorum ipsorum gestores ac nuncios speciales et generales*) în procesul cu abatele din Cârța.

Un alt exemplu este oferit de actul din ianuarie-august 1466, Criș, prin care notarul public Michael Snel³⁰ adeverește că dogarul din Rupea a numit (*fecit et constituit*) două persoane ecleziastice ca și împuterniciți legiuți (*suos veros legitimos procuratores*) și trimiși speciali ai săi (*nuncios speciales*).

Actele notariale de împuternicire înscriu cu minuțiozitate competențele acordate, fiind mai puțin fixată o limită temporală sau menționat un proces pentru care cele de mai sus au valabilitate. Astfel, împuterniciții au dreptul de a apăra, de a răspunde, de a contesta un jurământ, o mărturie, de a aduce acte sau martori, de a asista la audierea martorilor, ca și de a aduce și prezenta orice fel de instrumente de probațiune, de a ridica împotriviri la cele declarate de partea adversă, de a primi sentința finală, de a face apel la diferitele faze ale procesului, de a solicita de la forurile ecleziastice restituirea de beneficii, de iertare etc.

²⁷ Adinel Ciprian Dincă, *Notarii publici în Transilvania Evului Mediu târziu. Premise ale receptării unei instituții juridice*, în vol. *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*, editori: Susana Andea, Adinel Dincă, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2016, p. 35-51 [Infra: *Exercițiul scrierii ...*]; Adinel C. Dincă, *Urban Literacy in Medieval Transylvania*, în vol. *Between Public and Private ...*, p. 77-192.

²⁸ *Acta et doc...*, nr. 55 (1522).

²⁹ *Ub.*, V, nr. 2645, p. 251-253.

³⁰ *Ub.*, VI, nr. 3450, p. 231-231.

Trebuie precizat faptul că dispozițiile regalității din anii 1351 și 1353, generate de practicile documentare îndoielnice, de a fi cercetate și examinate actele emise de locurile de adevărire, ca și anularea dreptului la pecete, în mai multe situații, măsură care practic a desființat o serie de locuri de adevărire mai mici și compromise, a adus mai multă atenție față de elaborarea unor acte dar, în același timp, a crescut și valoarea deținerii unei peceti autentice de către o instituție. Cu toate că pe parcursul anilor a crescut numărul instituțiilor cu drept de emiteră ale actelor oficiale, respectiv, de a avea pecete legală, subiectul nu dispăre din agenda vremii. Nici în perioada premodernă. Astfel, la 1552, Andrei Báthori, voievodul Transilvaniei, porunca conducerii comitatului Solnocul Interior, ca urmare a plângerii conducerii orașului Bistrița, să recunoască valabilitatea scrisorilor de împuternicire (*litterae procuratoriae*) date de oraș cu sigiliul orașului, invocându-se vechile legi ale regilor și practici ale voievozilor³¹.

Perioada Principatului transilvănean nu a introdus modificări substanțiale sau răsturnări spectaculare în practica juridică³², dar a adus o serie de nuanțări și circumscrieri generate de realitățile vieții cotidiene. Astfel, analizate lucrurile din perspectiva emitenților, se poate constata faptul că a crescut ponderea și importanța instituțiilor laice în defavoarea celor ecleziastice. Mediul urban, indiferent că vorbim despre orașele situate pe Fundus Regius sau de cele din spațiul comitatelor, scaunelor sau districtelor, a folosit în sistemul de reprezentare/apărare în procese prin intermediul procuratorilor, anume cutume sau practici locale care le-au diferențiat³³. Frecvent, conducerile comitatelor³⁴ sunt cele care emit astfel de împuterniciri de reprezentare, deseori prin intermediul notarului comitatului. Protocolul de judecată al comitatului Turda (1607)³⁵ înregistrează funcționarea acestei practici, respectiv, anual cei cu procese pe rol își nominalizează în fața instanței de judecată a comitatului împuternicirii care îi vor reprezenta în toate pricinile ce se vor judeca pe parcursul unui an, uneori doar pentru o cauză anume, alteori pentru toate cauzele ce se vor ivi împotriva lor sau vor fi pornite de ei împotriva altora. Despre astfel de practici la nivelul orașului Turda, se preciza pe la 1624, în protocolul orașului Turda³⁶ că la prima înfățișare ambele părți trebuie să-și numească procatorii, nefiind permisă numirea ulterioară, înscrierea celor nominalizați făcută de notar, fiind taxată cu doi

³¹ SJAN Cluj, fond Primăria orașului Bistrița, nr.1990.

³² Trócsányi Zsolt, *Erdély központi kormányzata, 1540-1690*, Budapest, 1980; Trócsányi Zsolt, *Törvény alkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, 2005.

³³ *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városhelye, 1588-1674. Gyulafehérvár törvénykezési jegyzőkönyvei, 1603-1616*, editor Kovács András, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998.

³⁴ Livia Magina, *County and District jurisdiction: Between Orality and Writing* în vol. *Between Public and Private ...*, p.193-292.

³⁵ *Torda vármegye jegyzőkönyvei, I, 1607-1658*, editor Dáné Veronka, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009 (Protocol Turda).

³⁶ *Torda város tanácsi jegyzőkönyve, 1603-1678*, editor Wolf Rudolf, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1993, p. 34.

dinari. Comportamentul nepotrivit al acestora în scaunele de judecată urma să fie pedepsit cu 12 florini, iar repetarea lui ducea la suspendarea dreptului de a mai apărea în instanță.

Actele nuanțează diferențe între un împuternicit simplu și unul legiuit sau legitim, (*verus et legitimus procurator*), adică cu acte valabile din perspectivă legală. Uneori se precizează că procuratorii au fost numiți după obicei și după lege (*rite et legitime constitutos*). Un exemplu interesant, în acest sens, îl avem din anul 1398, într-o cauză de judecată în fața juzilor nobililor din comitatul Solnocul Interior. Aici este menționată o scrisoare de împuternicire (*litterae procuratorie*) dată de domnul Moldovei pentru Ioan, fiul lui Costea, care la rândul lui a împuternicit pe Iacob, zis Toth, pentru a-l reprezenta pe domn la proces. Nobilii aflați în scaunul de judecată contestă valabilitatea împuternicirii dată lui Iacob zis Toth pentru că un împuternicit nu poate deroga împuternicirea pentru altcineva³⁷.

Fără o valoare juridică permanentă, acest tip de instrument nu s-a bucurat de atenția posesorilor, astfel încât s-au păstrat foarte puține exemplare de acte emise de locurile de adevărire, de celelalte instituții laice. Existența și utilizarea lor, ca și valoarea juridică rezultă din menționarea în actele procesuale, unde se specifică prezența personală a părților sau cea prin împuternicit, caz în care este specificat clar emitentul actului de împuternicire. În epocă documentul era prețuit, dovadă este faptul că la 1486³⁸, fiind pierdută o astfel de împuternicire în timpul unei călătorii, ea este declarată ca invalidă, ca și eventualele mărturii sau decizii care ar fi luate prin puterea ei. Potrivit hotărârilor adunării stărilor din anul 1578³⁹, era obligatorie prezentarea actului de împuternicire la judecata din fața principelui, a comitatului etc., neînfrățirea scrisorii de împuternicire fiind pedepsită cu plata a 60 de florini, iar în situația repetării acesteia, pedeapsa o constituia pierderea cauzei prin acest fapt.

Reglementări legale despre procuratori/avocați

Nu există prea multe reglementări sau dispoziții care să precizeze criteriile, atribuțiile, limitele activității procuratorilor, etc. Practica a generat și a impus pe parcurs anumite delimitări. Se cunosc punctual doar anumite intervenții din partea autorităților⁴⁰ prin care au fost statuate tarifele pentru procuratori (ex. 1447, 1458)⁴¹. Anumite precizări se regăsesc în *Tripartitul* lui Werbóczi, dar și în *Approbatæ*

³⁷ DRH, D, I, nr. 102.

³⁸ *A Kolozsmonostori ...*, II, nr. 2580.

³⁹ *Monumenta comitialia regni Transilvaniae*, vol. I-XXI, Szilágyi Sándor, Budapest, 1876-1898, [Infra: MCRTI], III, (1578), aprilie-mai, p. 130, art. 7.

⁴⁰ DRH, C, X, (1351-1355), editori: Sabin Belu, Ioan Dani, Viorica Pervain, Konrad Gündisch, 1977, nr. 86.

⁴¹ Joseph Kovachich, *Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariae*, tom. I, Pest, 1818, p. 125, 143, 149.

*Constitutiones*⁴², unde este menționat numărul maxim de procuratori admiși pentru o cauză civilă (doi). În dezbaterile din adunarea stărilor⁴³ din perioada Principatului se regăsesc unele referiri legate de aspectele avute de noi în vedere, fără ca să putem vorbi de măsuri radicale care să schimbe o practică existentă. Potrivit unei hotărâri din anul 1673⁴⁴, evident generată de realități, se interzice ca plata avocaților să mai fie făcută în natură cu moșii sau cu iobagi.

Alte măsuri au vizat comportamentul care trebuia să caracterizeze un bun procurator: sinceritate, loialitate, efort și interes pentru cauza la care a fost angajat. Un împuternicit nu-și poate asuma reprezentarea pentru mai mult de 14 persoane. Un protonotar nu poate să fie avocat etc. La aceste norme generale, generate evident de nevoile și experiența vieții cotidiene, s-au adăugat anumite precizări determinate de deciziile interne ale unor orașe. Bine-cunoscutele *Statute municipale ale sașilor* cuprind, la rândul lor, referiri la procuratori, în cadrul procedurilor judiciare⁴⁵. Practica judiciară de la Cluj, surprinsă într-un manuscris din anul 1605⁴⁶, consemna între procedurile de judecată practicate (chemarea la judecată, despre închiderea și eliberarea din închisoare, purtarea proceselor, dovedirea cu acte, cu martori a faptelor, despre judecată, sentință, apel etc) și dispozițiile despre avocați (*De procuratoribus*) ce nu pot fi angajați în cauze criminale, și unde, printre altele, erau fixate cuantumul plății și modalitatea de plată a acestora.

Durata împuternicirii

Marea majoritate a actelor de împuternicire din evul mediu menționează o împuternicire dată cuiva pentru o cauză, judecată la un anumit nivel, după care, în timp, se adaugă noi nuanțe. Își face loc și un alt tip de împuternicire valabilă un an de zile, fără limitarea la vreo cauză sau a forului de judecată civil sau laic. O primă mențiune de acest gen o avem din anul 1390, când castelanul de Deva și cei doi juzi ai nobililor adevăresc solicitarea unei scrisori de împuternicire de către Petru, fiul lui

⁴² *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Vladimir Hanga, responsabil de vol., București, 1980, p. 407-409.

⁴³ MCRTI, XV, p. 347, art. XIV; Bogdándi Zsolt, *A biráskodás jogforrásai az erdélyi fejedelmi táblán*, „Erdélyi Múzeum”, 81, nr. 1-2019, p. 21-33.

⁴⁴ MCRTI, XIV, (noiembrie-decembrie).

⁴⁵ Julia Derzsi, *Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele săsești din Transilvania în secolul al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Egyetemi Műhely/Societatea Bolyai, 2022, p.206-212.

⁴⁶ SJAN Cluj, Colecția generală, nr. 308; Pakó László, *Cancelaria princiară și cariera de procurator în Transilvania la sfârșitulul al XVI-lea*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca, Series Historica, Supplement, 1/2015, p. 295-315; Pakó László, *Abuz, venalitate, crimă și vânatoare de vrăjitorie. Un procurator și rolul său în refigurarea sistemului judecătoresc al Clujului premodern*, în vol. *Istoria și scrisul istoriei azi. Opțiuni metodologice. Paradigme. Agenda lucrărilor Conferinței internaționale din 3-5 februarie 2020, dedicată Centenatrului Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, editori: Susana Andea, Adelina Chișu, Ela Cosma, Iosif Marin Balog, Adrian Crivii, Attila Varga, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2020, p. 143-155.

Strigiu, pentru slujitorul său, valabilă un an de zile (*per anni circulum*), pentru orice pâră pornită sau care se va porni. Această uzanță de a se acorda împuternicirea de reprezentare pe durata unui an se va generaliza cu începere din secolul al XV-lea, practica fiind cunoscută pe toată durata Principatului. Ea a coexistat și cu varianta mai veche, când o scrisoare de împuternicire era valabilă pe durata unei cauze care, așa după cum se cunoaște, depășea deseori cu mult anul calendaristic.

Numărul de procuratori

În cele mai multe situații scrisorile de împuternicire menționează un singur procurator, practică care se regăsește de la începutul și până la sfârșitul perioadei avute de noi în vedere. Alături de această situație ce menționează un împuternicit la judecarea unei cauze, fie ea la un for inferior sau la curtea regală, în timp s-au adăugat și unele schimbări. Pentru începutul secolului al XV-lea, izvoarele de epocă înregistrează o nouă modalitate de reprezentare la procese, cea a numirii mai multor avocați sau procuratori, ca și reprezentanți legitimi pe timp de un an de zile. Aceste împuterniciri colective de reprezentare simultană sau individuală pentru fiecare proces, cu un formular bine constituit deja în prima jumătate a secolului al XV-lea, menționează limpede faptul că împuternicirea dată privește toate pricinile, de orice fel, pornite împotriva cuiva sau invers, pornite de cineva împotriva celui în cauză, la orice dată s-ar desfășura, în fața unui for ecleziastic sau secular, pe timp de un an de zile (*in omnibus causis suis et earum articulis tam per ipsum contra alios, quam per alios quospiam contra ipsum, in quibuslibet terminis ... a data presentium per anni circulum fecit, constituit et ordinavit suos veros et legitimos procuratores ... in causis suis universis*)⁴⁷. Numărul procuratorilor a variat, probabil în funcție de starea materială, de numărul de cauze inițiate sau pornite împotriva etc. Astfel, la 1431, oficialii comitatului Timiș, la cererea lui Gheorghe de Duboz, numesc zece persoane ca și procuratori, pe durata unui an de zile⁴⁸. La 1446, Capitlul din Arad, la cererea lui Ioan și Valentin de Fırteaz, nominalizează 14 persoane ca și procuratori legiuși (*veros et legitimos procuratores ... in causis ipsorum universis*)⁴⁹. Alteori sunt șapte avocați desemnați⁵⁰, în alte situații 11 (1506)⁵¹ sau chiar 23 de persoane⁵² (1548). Practici similare au fost întâlnite și în spațiul Transilvaniei, fiind înregistrate spre exemplu de către Conventul din Cluj-Mănăștur. Și aici nominalizarea pleacă de la o

⁴⁷ DL 86 047; Acta et doc, nr. 20, p. 53.

⁴⁸ DL 43 897; Magina, Tm. II, nr. 6.

⁴⁹ Magina, Tm. II, nr. 131.

⁵⁰ DL 93 402; *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, editori: Adrian A. Rusu, Ioan-Aurel Pop, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1989, nr. 282, p. 299.

⁵¹ Acta et doc..., nr. 20, DL 86 047.

⁵² *A Nagy Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára, Vol. III (1491-1600)*, editor Géresi Kálmán, Budapest, 1885.

singură persoană, situația obișnuită pentru marea majoritate a cauzelor, ca să ajungă la 27 (1490) de persoane nominalizate⁵³. Numărul mare al celor împuterniciți poate fi direct corelat cu starea materială, statutul social al împetricinatului.

În secolul al XV-lea, emitenții unor astfel de acte de împuternicire colective în procesele aflate pe rol sau ce se vor constitui au fost, în majoritate, locurile de adevărire și, mai rar, autoritățile comitatense. În timp, acestea din urmă își vor asuma în principal calitatea de emitent și de atestare a acestui tip de împuternicire.

Începutul secolului al XVII-lea înregistrează noutăți și în privința celor care apelează la procuratori pentru procese. Pe lângă persoanele individuale, comunitățile urbane (orașe, târguri etc.) cu mențiuni vechi de angajare ai unor avocați pentru procese, se înregistrează și solicitarea așezărilor rurale de reprezentare la procesele derulate în scaunele de judecată ale comitatelor. Judele sătesc, desemnat constant în acte cu apelativul de *providus*, și jurații aleși, în numele satului, aleg avocații care să-i reprezinte în cauzele aflate pe rol la nivel de comitate. Astfel, la 1630, judele și jurații satului Tureni, comitatul Turda, numesc trei procuratori pentru un an⁵⁴, la 1635, judele și jurații satului Băla numesc un procurator pentru un an, la fel cei din Petelea, din Curtuiuș, numesc doi procuratori pentru un an⁵⁵ etc. Alteori, aceștia ridică ei înșiși întâmpinări (*protestatio*) la cel mai înalt for de judecată la care aveau acces, la vreo decizie sau învinuire ridicată împotriva satului.

Cine sunt procuratorii/ împuterniciții sau avocații din acte

Incursiunea documentară pentru perioada medievală indică faptul că oricine putea fi împuternicit, cu condiția de a avea vârsta legiuită și de a fi sănătos mental și, desigur, de a stăpâni unele cunoștințe din domeniul dreptului. Soția împuternicește pe soț, frații se împuternicesc între ei, tatăl împuternicește pe fiu sau invers etc. Nu am întâlnit situații în care persoanele de sex feminin să fie împuternicite ca și avocat pentru perioada avută în vedere. Putem constata că pe parcursul timpului au funcționat și coexistat două tipuri de avocați/împuterniciți: simpli membri ai familiei, apropiați, oameni de încredere și oameni profesioniști instruiți care își susțin viața din aceste activități de reprezentare în cauze. Încă din evul mediu, în cauzele marii nobilimi judecate la forurile înalte, și-au făcut simțită prezența procuratorii sau avocații de meserie, cei pe care îi întâlnim frecvent menționați în acte. De exemplu, în procesele familiei Himfi, în intervalul cronologic 1384-1390⁵⁶, apare frecvent un Dumitru de Perecske ca și împuternicit la diferite foruri laice de judecată (curtea regală, palatinul, judele curții regale), evident un „profesionist”. Este sesizabil în timp procesul de

⁵³ *A Kolozsmonostori ...*, II, nr. 2710.

⁵⁴ *Protocol Turda...*, p. 326.

⁵⁵ *Protocol Turda...*, p. 234, 363, 368.

⁵⁶ DRH, C, XVI, (1381-1385), editori: Susana Andea, Lidia Gross, Adinel-Ciprian Dincă, 2014, nr. 342, 385, 424; DRH, C, XVII, (1386-1390), editori: Susana Andea, Lidia Gross, Adinel-Ciprian Dincă, 2020, nr. 176, 181, 300, 311, 397, 400, 413, 428, 513.

profesionalizare a celor care practică aceste demersuri, că a crescut numărul celor care au devenit procuratori de meserie, că aceasta devine o profesie, similară avocatului, în special la nivelele jurisdicționale mai înalte. Desigur că în marea lor majoritate acestea au fost persoane educate, cunoscătoare ale legilor și practicilor judecătorești, deseori numele lor fiind asociat cu cel de *litteratus*, *magister*. Numărul celor care apelează la serviciile profesionalizate a cunoscut o evoluție ascendentă, în special în perioada Principatului. Pe lângă nobilimea obișnuită, frecvent văduvele de nobili solicită astfel de colaborări. De exemplu, la 1622, Drusiana Bogati, văduva lui Marcu voievodul, împuternicea pe Georgius litteratus din Aiud în fața autorităților comitatului Turda, în pricina redobândirii iobagului ei fugit, Ioan Tatu alias Chizmadia, din Valea Largă pe moșia Petreștii de Jos⁵⁷.

Așa cum la nivelul orașelor s-au constituit, în special, în epoca Principatului adevărate echipe cu nume sonore în epocă care și-au exercitat profesia de avocat în fața autorităților orășenești sau au reprezentat cauzele orașului la alte foruri de judecată, în mod similar, și la nivelul comitatului a avut loc un proces asemănător. Practic un număr de cca. 10-15 persoane sunt menționate în protocoalele de judecată comitatense cu rolul de avocați pentru diferite procese. Acești avocați de meserie sunt cei care sporesc numărul unei noi categorii sociale pentru care educația dobândită le asigură existența. Chiar dacă nu există la ora actuală o investigație de amploare privind originea acestei noi categorii sociale, potrivit stadiului actual al cercetărilor, se poate afirma cu destul de multă certitudine, că au aparținut nobilimi mici și mijlocii, în marea lor majoritate, că practicarea acestei profesii le-a oferit instrumentul necesar ascensiunii sociale și materiale.

În privința celorlalți împuterniciți, menționați în actele de epocă uneori cu calitatea de nobili, membri sau apropiați ai părților implicate în procese, este de presupus că au avut o minimă educație și un minim bagaj de cunoștințe juridice care să-i recomande pentru această postură. Prezența lor în scaunele de judecată a fost una ocazională. Nu au făcut parte din categoria mari nobilimi. Posibilitățile materiale ale acestora i-au permis apelul la persoane specializate. Pe lângă membrii familiei, frecvent au fost nominalizate alte persoane pentru apărarea intereselor familiei. Desigur că o tentativă de a-i identifica pe procuratorii/avocații de acest gen, nominalizați uneori în număr mare, are mari obstacole de trecut. Probabil că în multe din aceste cazuri s-a avut în vedere existența mai multor procese aflate în diferite stadii de judecată, la nivele diferite, zone geografice diferite, că uneori au fost folosiți oficialii locali pentru reprezentare. Spre o astfel de concluzie ne duce analiza unor scrisori de împuternicire emise de Capitlul din Arad (1434)⁵⁸, de Capitlul din Cenad (1439⁵⁹, 1440⁶⁰), la solicitarea Anei, văduva lui Emeric Himfy prin care își desemnează procuratori 12, 14, respectiv, 9 persoane, pe lângă membrii familiei.

⁵⁷ *Protocol Turda...*, p.183.

⁵⁸ DL 54 902; Magina, Tm, II, nr. 29.

⁵⁹ DL 44 253; Magina, Tm II, nr. 70.

⁶⁰ DL 55 217; Magina, Tm, II, nr. 83.

Compararea listelor indică faptul că doar în patru situații avem de-a face cu aceleași nume, reinserate în toate cele trei acte de împuternicire, deși intervalul cronologic surprins nu este mare (șase ani). Este dificil de dat un răspuns de ce sunt schimbate anual aceste nominalizări ale împuterniciților. Parcurgerea numelor mai sus pomenite ca și procuratori dezvăluie faptul că în multe cazuri, cei desemnați au avut calitatea de *magister*, *litteratus*⁶¹ sau *officialis*. Uneori sunt nominalizați mai mulți membri ai aceleiași familii. Desigur că sunt și alte nume fără alte mențiuni care să permită o oarecare identificare locală, socială, ocupațională. Sunt și situații, nu multe, în care cei nominalizați au doar calitatea de *providus*, indicându-se starea socială; probabil au fost voievozi, juzi de condiție modestă⁶². Interesantă în acest sens ni se pare mențiunea din anul 1434, când este nominalizat ca și împuternicit un Toma, judele din Egerzek (*judicem de Egeerzek*). Rezultă din cele de mai sus că în postura de împuterniciți se pot regăsi și slujbașii unor moșii sau chiar persoane de origine modestă, juzii satului. Probabil că ei au fost cei care au administrat anumite moșii ale stăpânului, au fost recunoscuți prin anumite abilități în comunicare, cu cunoștințe practice de drept, dar mai ales cu o bună cunoaștere, la fața locului, a realităților.⁶³

Evident că sunt sesizabile multe diferențe în privința statutului social al celor nominalizați ca avocați/împuterniciți, derivate din poziția deținută de solicitant. De exemplu, la 1497⁶⁴, provizorul curiei din Unguraș numește ca și procuratori un număr de 25 de persoane. Între aceștia, patru au apelativul de diac, scrib (*deak*), doi sunt slujitori de încredere (*familiars*), alți doi sunt cnezi (*kenezius*) iar pentru restul nu sunt alte mențiuni. La 1430⁶⁵, cei doi castelani din Unguraș sunt desemnați ca și procuratori, alături de alte trei persoane. La 1523⁶⁶, în fața aceluiași Convent din Cluj-Mănăștur, un Nicolae Jankaffy de Iuriul de Câmpie numește ca și procuratori opt nobili, dar și trei iobagi slujitori. Uneori, alături de nobili sunt incluși ca și procuratori învățaței sau slujbași (*famulus*), după cum rezultă dintr-o mențiune din anul 1439⁶⁷, când între cele 19 nume menționate ca și împuterniciți, pentru opt este specificat că sunt *famulus*. La 1430⁶⁸, Toma, fiul lui Ștefan de Chendu Mare, numește mai mulți avocați, între care nobili, familiari și plebani. Se poate constata, de asemenea, că în anumite situații s-a apelat la persoane cu statut ecleziastic pentru reprezentare. Astfel, la 1439⁶⁹, abatele din Cluj-Mănăștur este împuternicit, alături de el fiind menționați

⁶¹ Susana Andea, *De la magister la litteratus în scrierea medievală transilvăneană*, în vol. *Scris și societate ...*, p. 29-46.

⁶² DL 55 491; Magina, Tm. I, nr. 206.

⁶³ Avram Andea, *Scripte și dieci pe domeniul Hunedoarei, în secolele XVI-XVII*, în vol. *Scris și societate ...*, p. 111-150; Idem, *Scripte și dieci pe domeniul Alba Iulia, în secolele XVI-XVII*, în vol. *Scris și societate ...*, p. 151-234.

⁶⁴ *A Kolozsmonostori ...*, II, nr. 3025.

⁶⁵ Idem, I, nr. 50, 126.

⁶⁶ Idem, II, nr. 3917.

⁶⁷ Idem, I, nr. 8.

⁶⁸ Idem, I, nr. 39.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 144.

alți slujbași, precum și *vilicul* din Cluj-Mănăștur. Alteori actele menționează plebani cu titlul de doctor în dreptul canonic sau diverși canonici de la Alba Iulia etc., cu calitatea de procuratori. În cazul unor orășeni, desemnarea procuratorilor se oprește asupra altor concitadini, meșteșugari, preoți etc., după cum rezultă din înregistrarea din anul 1439⁷⁰. Desigur, nu trebuie omis faptul că educația însușită de către tinerii ardeleni la universitățile europene, majoritari din orașele libere, a constituit un avantaj de necontestat⁷¹ pentru desemnarea lor ca și procuratori.

Concluzii

Actele referitoare la Transilvania medievală și premodernă, investigate de noi, indică existența și perpetuarea din antichitate a unei practici judiciare de reprezentare la procese prin intermediul „împuterniciților” (*procuratores*) desemnați prin scrisoarea de împuternicire (*litterae procuratorie*). Rolul acestora era de reprezentare, apărare asemănător avocaților. Termenul de procurator a fost utilizat în paralel cu cel sinonim de avocat (*advocatus*), fiind preferat și uzitat cu o frecvență mult mai mare. Nominalizarea cuiva ca împuternicit/procurator s-a făcut inițial în fața locurilor de adevărire, după care instituțiile laice obțin întâietatea. Desemnați de rege, palatin, judele curții regale, dar și de voievod, vicevoievod, autorități comitatense sau orășenești, procuratorii au fost de condiții sociale diverse. Frecvent, marea nobilime a apelat în această postură la persoane educate, specializate, de profesie. În număr restrâns, inițial, în epoca Principatului aceștia se constituie într-o categorie socială, în ascensiune numerică și materială, atât la nivelul comitatelor și scaunelor, cât și la nivelul urban. Cealaltă categorie mare a procuratorilor a fost constituită ocazional, în funcție de circumstanțe, din membrii familiilor și din apropiații acestora, la care am adăuga apelul la slujbașii, familiarii, cnezii, vilicii sau juzii satelor, uneori, prin excepție chiar la iobagii de pe moșii. Desigur că a fost vorba de persoane cu abilități de comunicare, cu cunoștințe juridice dobândite nu atât prin educație, cât prin buna cunoaștere a realităților factuale sau a celor de la fața locului. Epoca premodernă înregistrează o prezență majoritară a procuratorilor de meserie, în defavoarea celor ocazionali, la fel cum se înregistrează și un alt fenomen mai nou, apelul comunităților rurale, prin intermediul juzilor sătești, la procuratori specializați pentru reprezentarea comunităților la judecățile inițiate la nivelul scaunelor de judecată ale comitatului.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 163.

⁷¹ Konrad Gündisch, *Educație universitară și ascensiune socială în Transilvania evului mediu târziu*, în vol. *Exercițiul scrierii ...*, p. 149-157.

BISERICĂ, MENTALITĂȚI, IDEOLOGII

